

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

ЛЕМЕЩЕНКО Катерина Борисівна

УДК 329.12(477)(09)

**РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М.І. КОСТОМАРОВА**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Бабкіна Ольга Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: – доктор політичних наук, професор
Картунов Олексій Васильович,
Університет економіки та права «КРОК»,
завідувач кафедри суспільних наук;

кандидат політичних наук
Манелюк Юрій Михайлович,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри політології і соціології.

Захист відбудеться 2 грудня 2010 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 27 жовтня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.А.Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку України як самостійної держави зростає соціальна значимість політико-правових теорій, які сприяють визначенню пріоритетів економічного, соціального і культурного розвитку суспільства. У світлі демократичних перетворень, що відбуваються в українському суспільстві, актуальними й вагомими є звернення до історії політичної думки.

Українська історико-політична думка XIX століття розвивалась під впливом формування капіталістичного виробництва в економіці та лібералізму в політичних відносинах. Основою поглядів українських мислителів були визнання цінності природних прав людини, усвідомлення того, що їх гарантія й реалізація залежить від форми державного устрою та форми правління. В Україні в цей період ідеологом лібералізму стає М.І.Костомаров. Будучи одним із засновників Кирило-Мефодіївського товариства, яке стало найбільш відомим українським політичним об'єднанням кінця 40-х років XIX століття, – він зарекомендував себе як прогресивний ліберальний громадський діяч свого часу. Микола Костомаров увійшов в українську історію як талановитий вчений, якого наукова традиція схильна вважати автором основних програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства, у першу чергу «Книги буття українського народу». Ідеї про реформаторський шлях політичного розвитку суспільства, його еволюційну перебудову, національне звільнення українського народу, релігійну віротерпимість поділяли більшість учасників товариства. Це були перші паростки українського ліберального світогляду.

Пізнання історико-політичної частини інтелектуальної спадщини М.І.Костомарова є особливо важливим сьогодні, коли держава і суспільство стали перед вибором шляхів свого співіснування, коли всебічне вивчення проблем історії політичної думки, держави, влади, прав і свобод людини вимагає творчого привнесення в нього філософської, соціологічної і етичної складових. Відродження політико-правової думки сприяє світоглядно-методологічному забезпеченню політичної науки, стає важливою передумовою цілеспрямованого формування політичної культури особистості, суспільства, побудови демократичної соціально-правової держави.

Лібералізм, який вже зайняв певну нішу в системі світових політичних ідеологій у 40-50-х рр. XIX століття виникає, в інтелектуальному прогресивному середовищі України. Політична ідеологія лібералізму в українському суспільстві характеризується як спільними з відповідними світовими течіями рисами (пріоритет християнської моралі; найвища цінність людини незалежно від її соціального статусу у співвідношенні «держави-

людина»; пріоритет приватної власності в системі політико-економічних категорій; визнання верховенства права в суспільному житті; пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними; децентралізація держави та місцеве самоврядування; популяризація етичних засад політичної діяльності), так і особливими рисами, властивими саме українським ліберальним ідеям (можливість існування національної демократичної держави тільки за умови наявності політичної свободи; скасування кріпацтва; розвиток республіканської форми правління, в основі якої покладена українська національна ідея, ментальні особливості українців)

Актуальність звернення до проблеми вивчення творчості М.Костомарова обумовлена також наближенням його ювілею – 195-річчя з дня народження і тим значним внеском, який він зробив не тільки у політичну науку, але й історичну, політичну філософію, історію вчень про державу і право. Відповідно залишається потрібним нове бачення наукової спадщини М.І.Костомарова, прочитання якої цікаве тим, що в ній відбиті пошуки відповідей на питання, котрі ставило політичне життя Російської імперії, міжнародні відносини в Європі. Творчість Костомарова становить інтерес для дослідників ще й тому, що вона стала помітним явищем в історії української, російської політичної думки ХІХ ст., відповідаючи напрямкам розвитку європейської політичної теорії, історіософії, філософії. Його думки про унікальність української нації та необхідність інтеграції з іншими слов'янськими народами, а через них – і зі всією Європою є сучасними для розвитку незалежної України і потребують уваги дослідників.

В українській політичній науці так само, як і в історико-правових дослідженнях склалася певна традиція вивчення творчості М.І.Костомарова.

Протягом другої половини ХІХ ст. та першої половини ХХ ст. до дослідження творчості М.І.Костомарова зверталися такі видатні громадські діячі, вчені, історики, літератори, як В.Антонович, М.Грушевський, О.Грушевський, М.Драгоманов, Б.Кістяківський, М.Коялович, І.Лисяк-Рудницький та інші, які аналізували його творчу спадщину як представника федералістської школи на противагу централістичному унітарному підходу в самодержавній політиці царської Росії.

Деякі аспекти творчої діяльності М.І.Костомарова або дотичні питання дослідження наукової спадщини українських мислителів кінця ХІХ – першої половини ХХ століття висвітленні в працях сучасних дослідників: О.Антонюка, І.Варзара, К.Ващенко, В.Горбатенка, Є.Євтуха, М.Кармазіної, О.Картунова, Я.Козачка, І.Кресіної, А.Круглашова, Б.Кухти, Ю.Левенця, О.Майбороди, Л.Мельник, О.Мироненка, М.Обушного, М.Панчука, В.Потульницького, Ю.Римаренка, О.Салтовського, О.Семківа, О.Скакун, Ю.Шаповала, Л.Шкляра та інших.

Але історико-політичні та політико-правові погляди вченого у світлі теорії лібералізму, їх вплив на розвиток державотворення та розвиток демократизації на Україні вивчені ще недостатньо.

Зокрема потребує більш системного дослідження питання про ступінь розвитку ідей лібералізму в творчій спадщині вченого, тому автор аналізує його думки в ліберально-правовому аспекті розвитку українського суспільства в XIX-XX ст.

При аналізі політичної ідеології лібералізму, української ліберальної думки використовувались праці вітчизняних і зарубіжних представників політичної науки, історії, філософії, права, а саме: О.Андрійчука, В.Андрущенка, О.Бабкіної, В.Воронкової, К.Гаджиєва, В.Заблоцького, Ф.Кирилюка, А.Мельвіля, В.Нестеренко, В.Согрина, Дж.Себайна, В.Чалікової, М.Чорного та інших.

Аналіз праць зазначених авторів дав змогу визначити ступінь дослідження проблеми, якій присвячена дисертація, дозволив окреслити коло питань, що потребують подальшого наукового опрацювання, а також тих проблем, які ще не стали предметом спеціальних наукових досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконувалася в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід та українські реалії», науковий напрямок «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 2 від 30 жовтня 2008 року).

Мета дисертаційної роботи полягає у дослідженні політико-правового вчення М.І.Костомарова, зокрема у науковому аналізі та осмисленні змісту, ролі та місця ліберальних принципів і цінностей в його творчості, поглядів на сутність ліберальної держави, її функції, співвідношення держави та людини, невід'ємних прав і свобод особистості.

Досягнення поставленої мети пов'язується з **вирішенням наступних завдань:**

- визначити соціально-історичні, соціально-філософські та індивідуальні чинники, які мали вплив на становлення М.І.Костомарова як політичного мислителя;

- проаналізувати вчення М.І.Костомарова про ліберальну державу як гаранта особистої свободи людини у суспільстві, значення взаємодії особистості, держави і суспільства;

– дослідити обґрунтування М.І.Костомаровим принципу федералізму як найбільш реального і правового шляху тогочасної України для створення демократичної республіки;

– проаналізувати внесок М.І.Костомарова у розробку теорії політичного лідерства (концепція рис) на основі визначення ролі особи в історії;

– визначити вплив політико - правових ідей М.І. Костомарова на українську політичну думку ХІХ -ХХ ст.;

– дати оцінку політико-правовій спадщині М.І.Костомарова в контексті розвитку сучасного українського суспільства, зокрема визначити значущість його наукових розробок для політичної науки, політико-правової практики, державотворення в Україні.

Об'єктом дослідження є ідейний потенціал ліберально-демократичної думки в Україні ХІХ століття.

Предметом дослідження є політико-правові ідеї лібералізму М.І.Костомарова, а саме - проблема відносин «державна – особистість» в контексті теорії лібералізму.

Методологія та методи дослідження. На підставі історико-політологічного підходу для отримання достовірних наукових результатів у дослідженні застосовувалася система філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження. Політологічні категорії, які були використані у роботі, розглядались у взаємозв'язку та взаємодії з соціальними явищами.

До складу філософських методів, підходів і принципів належить діалектичний і синергетичний підходи, об'єктивність, детермінізм, історизм, конкретність істини, єдність соціально-політичного і гносеологічного аналізу, єдність і боротьба протилежностей, єдність раціонального та емоційного пізнання.

Комплексне дослідження політико-правових поглядів М.І.Костомарова та отримання системного бачення концепції вченого було проведено за допомогою системного методу. Комплексний аналіз дозволив охопити різноманітність проявів предмета дослідження, уникнути однобічності в його усвідомленні, простежити послідовність викладення ідей про державу і право. Системний метод дав можливість провести комплексне дослідження політико-правових поглядів М.І.Костомарова та одержати системне бачення доктрини вченого.

З системним підходом в дисертації безпосередньо пов'язаний метод структурно-функціонального аналізу. Він дозволяє розглядати розвиток політичних явищ у процесі життєдіяльності, функціонування в історичному ракурсі шляхом вивчення динаміки та внутрішньої логіки.

Порівняльний метод використано для аналізу методологічних підходів західноєвропейських, російських, українських вчених до тлумачення ліберальної теорії держави, взаємовідносин між державою, суспільством та особистістю. Цей метод дозволив провести компаративний аналіз класичного лібералізму з українським та виокремити спільне і відмінне між ними.

Використання історичного методу при розгляді політико-правових поглядів М.І.Костомарова дало можливість не лише пояснити виникнення та еволюцію їх в умовах певної історичної епохи, але й визначити можливості їх подальшого застосування. Саме поєднання історичного і логічного в конкретно-історичному методі допомагає не тільки усвідомити хронологічні межі та періоди розвитку політико-правового вчення мислителя, а й прослідкувати шляхи його формування в конкретній соціально-політичній дійсності. При дослідженні генези ідей у галузі історії політичної науки необхідною вимогою є конкретне їх тлумачення. Методологічна проблема, яка існує при цьому, пов'язана з історичною залежністю їх змісту, а саме неприпустимістю беззастережної екстраполяції категорій, які виникли в середині XIX століття на сучасні реалії або навпаки. Використання принципу історизму дозволило зрозуміти межі тієї чи іншої модифікації змісту категорій, щоб уникнути механічного запозичення накопиченого досвіду поколінь у вирішенні сучасних проблем суспільства. Історико-політичні знання створюють основу для всебічного пізнання суспільства, для вивчення закономірностей його функціонування. Без цього неможливе наукове керівництво суспільством, вироблення обґрунтованої державної політики.

Використано елементи герменевтичного методу при інтерпретації оригінальних текстів вченого. Джерельна база дослідження представлена перш за все працями М.І.Костомарова, архівними матеріалами, теоретичними працями представників наукових та ідейно-політичних шкіл XIX ст. Також були використані рукописи М.І.Костомарова та громадських діячів із фонду Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена змістом і обсягом дослідницьких завдань та шляхами їх розв'язання. Аналіз та оцінка політико-правової спадщини М.І.Костомарова в контексті сучасного суспільства дозволила визначити значущість його наукових розробок для політичної науки, політико-правової практики, державотворення в Україні.

У межах здійсненого дослідження отримано результати, які мають наукову новизну.

Вперше:

- показано, що формування світогляду М.І.Костомарова відбувалося під впливом широкого спектру наукових шкіл, політичних та ідеологічних течій

XIX ст., а саме панславізму, позитивізму, лібералізму, національного романтизму, федералізму, філософії історії, історичної школи права;

- через призму дослідження ліберальних ідей М.І.Костомарова виявлено особливості українського лібералізму у порівнянні з західноєвропейським. Зокрема виділено такі спільні риси, як пріоритет християнської моралі, найвища цінність людини незалежно від її соціального статусу у співвідношенні «держава-людина», можливість існування національної демократичної держави тільки за умов політичної свободи, рівності та приватної власності. Серед особливостей українського лібералізму визначено ідею федеративної демократичної слов'янської республіки, скасування кріпацтва, створення новітньої ліберальної політико-державної доктрини, в основі якої покладена українська національна ідея, ментальні особливості національної самосвідомості України, що характеризує політико-правову теорію вченого як проміжну між класичним і соціальним лібералізмом;

- доведено, що тривале домінування у вітчизняному політичному дискурсі історико-політичної парадигми, центром якої виступали суспільство, нація та державність, призвело до недооцінки ролі людського чинника як самоцінної сутності; розкрито співвідношення таких категорій М.Костомарова, як «індивід - суспільство – держава», де індивід має усі невід'ємні права; держава – інструмент, який забезпечує їх реалізацію та служить для самовдосконалення народу;

- доведено суттєвий внесок М.І.Костомарова у розробці теорії історичних витоків політичного лідерства – концепції рис, яка виникла у XIX ст., негативного відношення до самодержавства, насильства.

Дістало подальшого розвитку:

- аналіз ідеї про те, що можливість усунення самодержавства існує шляхом об'єднання всіх слов'янських земель у федеративний союз і досягнення демократії та свободи – віковичних суспільно-політичних прагнень українського народу. Показано, що акцентувавши увагу на історико-причинному зв'язку подій минулого з нинішнім і майбутнім, учений надав пріоритет природним і психологічним факторам у функціонуванні держави і суспільства, розкрив позитивну роль державного устрою для верховенства права у суспільстві, свободи народу, особистості;

- дослідження новаторської на той час наукової тези М.І.Костомарова про федерацію як найкращий шлях становлення державності для України, що дає підстави вважати вченого засновником федералістської школи в Україні. Проаналізована критика ним самодержавного устрою та захист переваг федералізму.

Поглиблено:

- аналіз концепції ліберальної держави М.Костомарова, для функціонування якої необхідно забезпечити природні права людини на життя, власність, гідні умови існування, а також додержання принципу свободи і рівності особистості, з визначенням найбільш позитивного державного устрою. В той же час доведено, що ліберальні ідеї М.І.Костомарова були частиною національного питання, звільнення українського народу, його майбутньої незалежності та можливості утворення національної держави;

- уявлення про ліберальну концепцію держави М.Костомарова, яка поєднала не тільки теоретичні принципи, а й спонукала вченого створити прагматичну програму дій з перетворення українського суспільства на самостійну державу. Ідеологічною базою такої держави є правовий лібералізм як найбільш позитивний напрям розвитку суспільства, а також просвітництво, як інструмент лібералізації суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зроблені висновки спонукають до критичного переосмислення теоретико-методологічних та світоглядних засад формування української політичної ідеології ХІХ ст. Запропоновані підходи та концептуальні положення можуть бути використані для подальшого теоретичного обґрунтування стратегічних напрямів розбудови національної держави в Україні, формулювання національної ідеї і національних інтересів, розробки концептуальних засад реформування державного устрою, децентралізації влади.

Результати дослідження можуть бути використанні як при підготовці узагальнюючих праць, так і у викладанні історії і теорії політичної науки, історії політичних вчень, історії та теорії держави та права, конституційного, муніципального, міжнародного права, порівняльної політології, етнополітології і етнодержавознавства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи доповідалися і обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, висвітлювалися у виступах на ряді науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2006: пріоритети України в геополітичному просторі» (м. Ялта, 2006); VIII Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Очаків, 2009); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Модернізація політичної системи сучасної України; стан та перспективи розвитку» (м. Луганськ, 2009); III Міжнародній науково-теоретичній конференції «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (м. Сімферополь, 2010).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 11 наукових праць, з них 7 статей (4 - у фахових наукових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України) та 4 - у тезах наукових конференцій.

Структура роботи. Структура дисертації обумовлена предметом, завданнями та логікою дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків і списку використаних джерел (150 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінки, з них 14 сторінок – список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження; його зв'язок з науковими програмами; визначено об'єкт і предмет, мету та основні завдання дослідження; охарактеризовані методи, які використовувалися при дослідженні теми; подано відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження, його структуру та обсяг.

У **першому розділі** дисертаційної роботи – **«Теоретико-методологічні засади аналізу політико-правової концепції М.І.Костомарова»** – надається аналіз історіографії вивчення творчої спадщини М.І.Костомарова, розглядаються філософські та соціально-політичні погляди вченого, які стали основою формування його державно-правових ідей, викликали інтерес до них і визначали своєрідність підходу до вирішення проблем форм правління, розуміння функції держави, прав і свобод особистості тощо.

У **підрозділі 1.1.** – **«Історико-політичні аспекти вивчення творчої спадщини М.І.Костомарова як громадського діяча»** – аналізується історичний аспект вивчення творчої спадщини М.Костомарова, у першу чергу, його політичні погляди, що мали вплив на розвиток українського ліберального руху та української ліберальної ідеї.

Політико-правова концепція М.І.Костомарова досліджується через аналіз творчості вченого його сучасниками і послідовниками - В.Антоновичем, М.Грушевським, О.Грушевським, М.Драгомановим, Д.Дорошенком, І.Забеліним, Г.Карповим, Б.Кістяківським, В.Ключевським, М.Кояловичем, П.Кулішем, І.Лисяком-Рудницьким, М.Максимовичем, О.Маркевичем, М.Погодіним.

Розгляд різних історичних періодів вивчення наукової спадщини М.Костомарова дали змогу визначити ступінь дослідження проблеми, якій присвячена дисертація, окреслити коло питань, що потребують подальшого наукового опрацювання, а також ті питання, які взагалі не були предметом спеціальних наукових досліджень.

У підрозділі 1.2. – «Історичний та політичний контекст формування світогляду М.І.Костомарова» – автор досліджує в історичному контексті суспільні явища, які в тій чи іншій мірі вплинули на світогляд вченого та формування його політико-правових поглядів. Зазначається, що у той час для реалізації прогресивних ідей в Україні не було суспільно-політичного підґрунтя. Однак ці ідеї охопили національно-свідому інтелігенцію, знайшли відображення в друкованих роботах, намірах створення таємних товариств.

Ліберальні та демократичні політичні ідеї, що з'явилися на початку ХІХ століття серед інтелігенції, у середині століття поширилися на більш широкі кола представників університетської науки, студентства, літератури та провінційного середовища.

Визначено, що М.І.Костомаров розробляє основну програму діяльності Кирило-Мефодіївського братства, суть якої – створення у майбутньому політичного союзу (конфедерації чи федерації) основних слов'янських народів як одного зі шляхів становлення української держави. У суспільно-політичному значенні члени цього товариства використовували вітчизняний і світовий досвід, що знаходило відгук у настроях прогресивних верств тогочасного суспільства. Щодо національної ідеї автором зазначається, що нею було пронизане все, що стосувалося світогляду і діяльності братчиків, тобто вона містила дві ідеї: по-перше, скасування кріпацтва і, по-друге, здобуття національної незалежності.

Підкреслено, що саме на період, коли індивідуалізм набував своїх форм, реалізуючись у дійсності через лібералізм та позитивізм, припадає формування світогляду М.І.Костомарова.

У підрозділі 1.3. – «Соціально-політична філософія М.І.Костомарова як основа його політико-правових поглядів» досліджено вплив соціальної філософії М.І.Костомарова на його політико-правову теорію.

ХІХ століття було пов'язане з формуванням національних ідей у різних народів Європи, що вплинуло на становлення романтичної філософії та історії. Свій спосіб бачення навколишнього світу, місця людини в ньому і, спираючись на це, утвердження відповідного способу буття, проявляється у національній ідеї, яка може бути означена як «дух нації».

Слід визначити, що одним із вирішальних впливів на формування світогляду членів Кирило-Мефодіївського товариства було те, що вони усвідомлювали обмеженість раціоналізму просвітницької історіософії та підтримували позиції романтизму. Вони глибоко розуміли суть українського менталітету, психологію народу, особливість його культури (мови, літератури, музики, мистецтва). Ідея національної держави в політико-філософських концепціях виникає як доповнення до ідеї правової держави.

Згідно концепції М.І.Костомарова, першою обґрунтованою рисою українського лібералізму, його основою, був індивідуалізм. Вчений додає до цього, що ідея суверенітету та верховенства права логічно підтверджується концепцією невід'ємних прав та свобод людини, котрі не можуть бути відібрані державою або спільнотою, а можуть і будуть ними гарантуватися і ними захищатися.

У своїх працях М.І.Костомаров висловив ідею про винятковість і самобутність українського народу серед інших народів. Причому ця самобутність визначається його демократичною однорідністю. Вчений звеличує козацтво, як вияв суто «національного духу» народу, що пов'язане все з тією ж ідеєю його винятковості. Ця своєрідна роль козацтва зумовлює і провідне становище української нації при формуванні М.І. Костомаровим майбутньої федерації слов'янських народів. М.І.Костомаров постійно підкреслював, що людина, а особливо українець, завжди схильна до особистої свободи. Це спонукало українців утворювати «добровільні товариства», які не порушували права особистої свободи як особи, так і народу.

Зазначається, що основний зміст творчості М.І. Костомарова може бути віднесена до ліберальної школи. У творчості мислителя цей науковий напрямок постає у національно-романтичному та соціальному контексті.

У його баченні шляхів розвитку суспільного життя основна увага приділяється обґрунтованим поміркованим правовим реформам, при цьому пріоритет надається свободі особистості.

У другому розділі – **«Політико-правова концепція М.І.Костомарова»** – розкривається політико-правова теорія вченого, його погляди на проблеми держави, прав і свободи людини в контексті теорії лібералізму.

У підрозділі 2.1. – *«Ліберальна держава як гарант особистої свободи людини в суспільстві»* – більш ґрунтовано висвітлюється розуміння М.І. Костомаровим політико-правової концепції держави та суспільства. Зосереджується увага на взаємодію людини з суспільством і державою.

За М.І. Костомаровим права і свободи (рівність перед законом, право приватної власності, свобода вибору, недоторканість особи, питання взаємодії держави та людини і т.д.) – це складові частини у політико-правовій концепції мислителя, що у подальшому дадуть змогу досягти розвитку правової держави, громадянського суспільства.

Одними з підвалин справедливого устрою суспільства є свобода та релігія, які були і залишаються спонукальними початками людського життя. Вчений довів, що держава для реалізації своїх загальних функцій повинна забезпечити всі умови для розвитку суспільства та особистості. М.І. Костомаров відкидає можливість перебудови держави за допомогою революційного насильства, яке не сумісне з християнськими канонами, що притаманні слов'янським народам.

Зазначається, що М.І. Костомаров на прикладі козацтва, дій його видатних гетьманів і полководців ґрунтовно показав необхідність особистої свободи людини в суспільстві для створення міцної і разом з тим ліберальної правової держави; визнавав свободу особистості гарантом свободи всього суспільства. Вчений обґрунтував, що з виникненням козацтва пов'язана спроба формування якісно нового типу політичної людини в Україні. Вона мала політичну свободу та характеризувалась дієвістю, активністю та підприємливістю. Саме ця людина усвідомлювала значимість самоорганізації на демократичних засадах

При формуванні національної держави першим невід'ємним правом особистості історично була оголошена воля віросповідання. Згодом невід'ємним правом було проголошено також право володіння та вільного розпорядження власністю. Ідея національної держави розглядається мислителем як доповнення до ідеї правової держави.

Автор робить висновок, що на підставі політико-правових і етико-філософських концепцій свого часу, М.І. Костомаров розробив прогресивне вчення про ліберальну державу загалом.

У підрозділі 2.2. – *«М.І. Костомаров про форми державного устрою»* – проаналізовано ідеї федералізму М.І.Костомарова в контексті політико-правової теорії лібералізму.

Досліджуючи творчість М.І. Костомарова, можна стверджувати, що він один з перших розробив ідеї спілкування, розвитку та державотворення слов'янських народів Європи: духовне та федеративне об'єднання слов'ян як істинне призначення, до якого слід прямувати; при об'єднанні кожний слов'янський народ повинен мати свою самостійність; кожний народ повинен мати народне правління і дотримуватись рівності громадян; управління, законотворчість, право власності в усіх слов'ян повинно базуватись на християнській релігії; за умови рівності освіта та моральність повинні бути основою для участі в правлінні; для прогресивного розвитку народів потрібен загальний Слов'янський Собор з представниками усіх народів.

Вчений стверджує, що за допомогою створення політичної федерації слов'янських земель, українська нація може отримати незалежність, а в подальшому і національну державу.

Як визначав М.І. Костомаров, місцеве самоврядування має завжди специфічну правову форму в кожній окремій державі і залежить від устрою, історичних, національних та інших особливостей. При однаковості ознак місцевого самоврядування у різних країнах по-різному будуть вирішуватися питання: чи представляють конкретні органи місцевого самоврядування основний глибинний рівень державної влади або чи є відокремленими від

держави, але взаємодіючими з нею, специфічними додатковими організаціями управляють справами суспільства.

Із започаткуванням місцевого самоврядування держава робила перші спроби щодо залучення громадян до процесу прийняття адміністративних рішень. Це є особливо цінним, адже слугує наочним підтвердженням дієвості прав і свобод у суспільстві.

У третьому розділі – « Політико-правові погляди М.І.Костомарова в контексті державотворчих процесів в Україні» – показано тісний взаємозв'язок сучасного стану держави і права з тими доктринальними тезами, які відстоював свого часу М.І.Костомаров; розкрито питання політичного лідерства у творчій спадщині М.І.Костомарова; визначено вплив політико-правових ідей вченого на розвиток української ліберальної політичної думки ХІХ -ХХ ст. та його ролі в становленні української федералістської школи.

У підрозділі 3.1. – «Питання політичного лідерства у творчій спадщині М.І.Костомарова» – визначено внесок М.І. Костомарова у розробку дослідження витоків політичного лідерства. Це концепція рис, яка виникла у ХІХ ст., і складалась на основі аналізу ролі видатних осіб в історії. В описі портретів політичних лідерів того чи іншого часу вчений окреслив перелік певних психологічних та соціальних рис особистості лідера. У подальшому ця концепція М.І.Костомарова допомогла детальніше розкрити можливості особистості політичного лідера (князя, правителя, гетьмана) в залежності від історичних епох та особливостей держави.

Найістотнішою рисою справжнього національного політичного лідера, на думку вченого, є його здатність зрозуміти поставлені ходом історичного розвитку стратегічні завдання свого народу. Він повинен проводити виважену соціально-економічну політику, яка б змогла більшою чи меншою мірою задовольнити інтереси різних верств населення.

У своїй творчості М.І. Костомаров ретельно визначив основні риси характеру саме українських політичних лідерів. Мислитель провів дослідження рис українського національного характеру (власна особність, самоцінність).

Перебудова та відродження державності започаткували процес становлення нової національної еліти, появу нових політичних лідерів. Тому в українському суспільстві найбільше значення набуває процес критичного підходу до відбору політичних лідерів.

У підрозділі 3.2. – «Вплив політико-правових ідей М.І. Костомарова на українську політичну думку ХІХ -ХХ ст.» – показано, що внесок М.І. Костомарова в історію політичних вчень, розвиток лібералізму були продовжені та вдосконалені в працях видатних вчених і громадських діячів як минулого, так і сучасності.

Саме діяльність Кирило-Мефодіївського товариства дала початок розвитку ліберальної ідеології на Україні. Відбулася перша спроба реалізації на практиці результатів поєднання ліберальної ідеї з ідеєю національного самовизначення. У подальшому ідеї братчиків були підґрунтям для проведення селянської реформи.

В українській політичній думці ліберальні ідеї завжди були підпорядковані соціальній та національній ідеям. Виразниками і провідниками ідеалів лібералізму, свободи, прав особи, вільного розвитку культури народу в другій половині XIX ст. стали громади – культурно-освітні організації української інтелігенції. Саме діяльність українських громад в другій половині XIX століття надало новий виток для розвитку українського ліберального руху. У роботі зазначається, що певним недоліком українського лібералізму XIX ст. була неспроможність оцінити національне самовизначення в системі світоглядних засад суспільства та ролі держави у співвідношенні з іншими суспільно-політичними інститутами.

У підрозділі 3.3. – «Значення ідей М.І. Костомарова для державно-правового будівництва в Україні» – проводиться теоретичне узагальнення висновків вченого про необхідність проводити реформи для забезпечення особистої свободи людини, недоторканності особи, поваги її гідності. Слушним на сьогоднішній день є думка М.І.Костомарова про те, що основою громадянського суспільства є життя особистостей як приватних осіб, сукупність встановлених між ними зв'язків (сімейних, общинних, економічних, релігійних).

М.І.Костомаров відстоює ідею національного самовизначення через ідеї розширення прав особи і забезпечення свободи вибору.

У роботі визначається, що ідея необхідності проведення децентралізації у державі має право на продовження і зараз через реформу місцевого самоврядування.

Окрім класичних федерацій, виникають нові варіанти застосування федеративної ідеї. Одним із таких прикладів є Європейський Союз, у межах якого окремі держави об'єднали свої суверенітети у своєрідну гібридну структуру, що поєднує елементи як федерації, так і конфедерації.

У Висновках узагальнено результати дослідження. У дисертації вперше комплексно досліджено ліберальні політико-правові погляди М.І. Костомарова. Здійснено системний, історико-політологічний аналіз основних положень вченого про державу, суспільство, людину, її права і свободи. На підставі викладеного матеріалу дослідження зроблено наступні висновки.

Визначаючи об'єктивні та суб'єктивні причини появи ліберальної ідеології в Україні в середині XIX ст., наголошується на характерному для українського народу прагненні до індивідуальної свободи і рівноправності в

громадському житті. Можна визначити, що українські національні традиції спонукали до виникнення ліберальних ідей на Україні, які в свою чергу позначилися на менталітеті її народу.

На формування світогляду М.І. Костомарова вплинули філософсько-етичні, соціологічні, політико-правові ідеї, що існували на той час, зокрема, лібералізму, панславізму, позитивізму, національного романтизму, федералізму, філософії історії, історичної школи права.

Вчення М.І. Костомарова необхідно розглядати як політико-правову теорію, яка поєднує елементи класичного, соціального лібералізму (пріоритет християнської моралі, найвища цінність людини незалежно від її соціального статусу у співвідношенні «держава-людина», можливість існування національної демократичної держави тільки за умов політичної свободи, рівності та приватної власності), а також віддзеркалює особливості українських реалій того часу, які започатковують риси національного ліберального напрямку політичної ідеології (ідея федеративної демократичної слов'янської республіки, скасування кріпацтва, реалізація ідеї рівноправності, справедливості, створення новітньої ліберальної політико-державної доктрини, в основі якої покладена українська національна ідея, ментальні особливості національної самосвідомості України).

На прикладі української історії вчений показав, що давньоруські традиції були продовжені в період існування української козацької держави. Козаки Запорізької Січі здійснювали самоврядування згідно з тими звичаями та традиціями, які сформувалися впродовж багатьох поколінь у слов'янських народів. Усі запорожці мали рівні права, їх взаємовідносини ґрунтувалися на засадах щирого братерства, взаємодопомоги, а також на основі релігійної спільноти. Авторитет будь-якого правителя - отамана, гетьмана тощо, повинен підтверджуватися чесністю до козаків, розумом в діях, правопорядком в стані, коші, незалежному осередку, що сприяло єдності, міцності та незалежності держави, становленню ліберальної ідеології.

Важливе теоретичне значення має проголошення вченим необхідності проводити реформи для забезпечення особистої свободи людини, її недоторканності, поваги до її гідності. Основа громадянського суспільства є життя індивідів як приватних осіб, сукупність встановлених між ними зв'язків (сімейних, общинних, економічних, релігійних тощо).

Великий науково-евристичний потенціал має теза М.І. Костомарова про необхідність виборності, змінності та підзвітності влади народним зборам. Найкращий державний лад повинен бути республіканським. У вирішенні питання про форму держави М.І. Костомаров вважав найбільш доцільним поєднання позитивних рис федеративного та конфедеративного устрою.

Ідея М.І. Костомарова про національне самовизначення доводиться як похідна від ідеї розширення прав особи і забезпечення свободи вибору. Права людини стають основою ліберальної доктрини в політично-правовій концепції М.І.Костомарова. Саме свобода особистості є необхідною умовою для розвитку демократичного суспільства.

Наведені вище висновки дозволяють стверджувати, що ідеї лібералізму не втратили своєї актуальності для розвитку української держави. Розвинуте громадянське суспільство є основою для створення демократичної соціально-правової держави. Необхідність проведення децентралізації у державі має право на продовження і зараз через реформу місцевого самоврядування. Вивчення питання політичного лідерства у творчій спадщині видатного мислителя ХІХ ст. М.І. Костомарова стимулює новий імпульс у створенні інститутів демократії, соціально-правової держави і громадянського суспільства в Україні. М.І.Костомаров посідає визначальне місце у формуванні українських демократичних традицій політичної думки. Він відстоював план створення української політичної нації, розроблений на засадах громадянського суспільства, на основі розвитку самоврядування, принципах всебічного забезпечення прав людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лемещенко К.Б. Питання федералізму в творчій спадщині М.І.Костомарова / К.Б.Лемещенко // Держава і право. Юридичні і політичні науки: [збірник наукових праць]. – Вип.31. – К.: Ін-т держави і права імені В.М.Корецького НАН України, 2006. – С.29-34.

2. Лемещенко К.Б. Політико-правові погляди М.І.Костомарова в оцінках його сучасників та послідовників / К.Б.Лемещенко // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / [голов. ред. В.П. Бех.]. – Вип.80. – К.: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008 – С. 96-106.

3. Лемещенко К.Б. Питання політичного лідерства у творчій спадщині М.І.Костомарова / К.Б.Лемещенко // Наукові праці: [науково-методичний журнал] / – Серія Політичні науки. Т.93, Вип. 80. – Миколаїв: Видавництво МДГУ імені Петра Могили, 2008. – С.116-119.

4. Лемещенко К.Б. Політико-правові ідеї М.І.Костомарова та їх значення для державно-правового будівництва в Україні / К.Б.Лемещенко // Політологічний вісник: [збірник наукових праць]. – К.: «ІНТАС», 2009. – Вип.43. – С. 62-70.

5. Лемещенко К.Б. М.І. Костомаров – ідеолог лібералізму на Україні в ХІХ століття / К.Б.Лемещенко // Бюлетень Міністерства юстиції України: [науково-теоретичний журнал]. – К.: «Ін Юре», 2005. – №5 – С.112-120.

6. Лемещенко К.Б. М.І.Костомаров про козацтво як соціально-політичну силу суспільства України XVI-XVII ст. / К.Б.Лемещенко // Бюлетень Міністерства юстиції України: [науково-теоретичний журнал]. – К.: « Ін Юре », 2006. – №1 – С.95-101.

7. Лемещенко К.Б. М.І.Костомаров про місцеве самоврядування як форму управління в українській державі / К.Б.Лемещенко // Часопис Київського університету права. [Український науково-теоретичний часопис]. / [голов.ред. Ю.С.Шемшученко]. – К.: Видавництво Київського університету права НАН України, 2007 – № 2 – С.45-49.

8. Лемещенко К.Б. Ліберальні погляди М.І.Костомарова про особливості українського народу / К.Б.Лемещенко // Наукові праці: [науково-методичний журнал].: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум – 2006: пріоритети України в геополітичному просторі» 7-10 червня 2006 р., м. Ялта, Т.52. – Вип.39. – Миколаїв: Видавництво МДГУ імені П.Могили, 2006. – С. 122-125.

9. Лемещенко К.Б. Історичні аспекти вивчення творчої спадщини М.І.Костомарова / К.Б.Лемещенко // Актуальні питання історії науки і техніки: матеріали 8-ї Всеукраїнської наукової конференції, 17-19 жовтня 2009 року. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2009. – С.217-220.

10. Лемещенко К.Б. Ідеї федералізму в політико-правовій концепції М.І.Костомарова / К.Б.Лемещенко // Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку: [збірник наукових праць] / [ред. колегія: Г.П.Щедрова. – голова, О.В.Новакова, Ф.В.Барановський та ін.]: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 23 жовтня 2009 року. – Луганськ: Видавництво СНУ імені В.Даля, 2010. – С. 102-104.

11. Лемещенко К.Б. Розвиток політико - правової теорії лібералізму у творчій спадщині М.І.Костомарова / К.Б.Лемещенко // Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності: матеріали III Міжнародної науково-теоретичної конференції 26 березня 2010 року. – Сімферополь: « ДИАЙПИ», 2010 – С.435-437.

АНОТАЦІЇ

Лемещенко К.Б. Розвиток політико - правової теорії лібералізму у творчій спадщині М.І.Костомарова. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 - теорія та історія політичної науки / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації розглядаються теоретико-методологічні основи та розкрито генезис наукових поглядів М.І.Костомарова, сформульовані соціально –

історичні та індивідуальні чинники, які мали вплив на становлення М.Костомарова як політико-правового мислителя. Розкрита роль і функція ліберальної держави, значення взаємодії особистості, держави і суспільства. Визначено, що вчення М.І.Костомарова належить до такої політико-правової течії як лібералізм, із притаманними особливостями того часу та суспільства. Акцентувавши увагу на історико-причинному зв'язку подій минулого з нинішнім і майбутнім, учений надавав пріоритет природним і психологічним факторам у функціонуванні держави і суспільства, розкрив позитивну роль державного устрою для верховенства свободи суспільства, народу, особистості.

Доведено, що державно-правові погляди М.І.Костомарова не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Ключові слова: політичні ідеї М.І.Костомарова, лібералізм, права і свободи людини, суспільство, держава, правова держава, федералізм.

Лемещенко Е.Б. Развитие политико-правовой теории либерализма в творческом наследии Н.И.Костомарова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01- теория и история политической науки. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации рассматриваются теоретико-методологические основы и генезис научных взглядов Н.И. Костомарова, сформулированы социально-исторические и личностные факторы, которые оказали влияние на становление политико-правовых взглядах Н.И. Костомарова. Раскрыты роль и функции либерального государства, либеральные принципы взаимодействия личности, государства и общества.

Доказано, что формирование мировоззрения Н.И. Костомарова происходило под воздействием широкого аспекта научных школ, политических и идеологических течений XIX века, таких как философия романтизма, либерализма, позитивизма, панславизма, исторической школы права. Определено, что учение Н.И. Костомарова относится к такому политико-правовому течению, как либерализм, со свойственными ему особенностями того времени.

Анализируется концепция Н.И.Костомарова о приоритете природных и психологических факторов в функционировании государства и общества, позитивной роли государственного строя для верховенства свободы общества, народа, личности.

Проведена оценка политико-правового творчества Н.И.Костомарова в контексте современного украинского общества. В частности показано

значение его научных разработок для современной политической науки, политико-правовой практики, развития государственности в Украине.

Показано существенное влияние идей Н.И.Костомарова на становление теории возникновения политического лидерства – концепции черт, которая возникла в XIX ст.

Определены теоретические принципы исследований учёного функционировании либерального государства, необходимости обеспечения соблюдения принципа свободы и равенства индивидуумов.

Проанализировано влияние политико - правовых идей Н.И.Костомарова на украинскую либеральную политическую мысль XIX -XX ст. Показано, что идеи федерализма как оптимальный путь образования украинского государства имеет и сегодня свои преимущества и не утратили ценности.

Обосновывается, что общественно-правовые взгляды Н.И.Костомарова не утратили своей актуальности и на сегодняшний день.

Ключевые слова: политические идеи Н.И.Костомарова, либерализм, права и свободы человека, общество, государство, правовое государство, федерализм.

Lemeshchenko K. B. Development of Political and Legal Liberalism Theory in M. I. Kostomarov's Original Body of Works. –Manuscript.

Thesis of competition for a degree of candidate of political sciences on speiality 23.00.01 – theory and history of political science. – National Pedagogical Dragomanov University.– Kyiv, 2010.

The thesis reflects the theoretical and methodological principles and describes the genesis of scientific views of M. I. Kostomarov, imposes socio-historical and individual factors, which influenced on M. I. Kostomarov as political and legal sophist. The role and the function of liberal state, the meaning of the cooperation between the personality, state and society are described here. It is determined that the doctrine of M. I. Kostomarov belongs to such political and legal movement as liberalism, with the particularities inherent to that time and society. Emphasizing the historical and casual relation of the past events with the present and future, the scientist was giving the priority to the natural and psychological factors in functioning of state and society, discovered the positive role of state system for the supremacy of the freedom for society, nation, personality.

It is proved that even now, the state and legal views of M. I. Kostomarov didn't lose the actuality.

Key words: political ideas of M. I. Kostomarov, liberalism, human rights and liberties, society, state, low-governed state, federalism.